

Kamarás István OJD

Tapolcai kórtörténet

Hiánypótló könyv a mindörökké hiányzó emlékére

Tapolca „szülővárosaim” egyike. Kérdőívek választait elemző, az adatokat táblázatba foglaló, a függő és független változók közötti korrelációkat kikalculáló íróasztali szociológusból itt keltem életre mint terepen kutató szociográfus. A *Magyarország felfedezése* sorozatban megjelent *Értéktérkép* című könyvem egy felének Kiskunhalas, másik felének Tapolca volt a színhelye. Melléje téve a holokauszt tapolcai áldozatai emlékére kiadott, a város önkormányzatának kiadásában megjelent *Rabruba és játékmackó* című és *Iker-tanulmány a Holokauszt tapolcai Áldozatainak emlékére* alcímű, számomra immár többféle értelemben is hiánypótló kiadványt, élesen körülrajzolhatóvá vált mindkét város történetének egyik fontos – előttem hallgatásba burkolózó, mondhatnám, előlem elhallgatott – mozzanata, hiányzó szólama, mely nélkül hamisan szólalna meg a Szent Gellért-legendában hallható „magyarok szimfóniája”. Bár a nyolcvanas évek elején végzett kutatásom célja a helyi értelmiség értékrendjének és jövőképeinek vizsgálatra volt, az életútinterjúkban felbukkanhatott volna a helyi polgárosodásban kulcsszerepet játszó halasi és tapolcai zsidóság valamiféle nyoma. Értéktérképem fehér foltjait csak most érzékelem. Szociográfiám második, *Mire vár Malomvár?* címet viselő részét a tapolcai kutatómunkámat segítő személyeknek, köztük a tapolcai holokauszt-könyv szerzőinek, Kertész Károly akkori könyvtárigazgatónak és Németh István Péternek, a frissen végzett magyar-könyvtár szakos hallgatónak. Németh akkor, mint szülőhelye szerelmese, élő lelkiismerete, városa apró, de fontos részleteinek és titkainak ihletetett tolmácsolója első számú tapolcai kalauzom lett. Azok közül, akikkel találkoztam, ő volt az egyetlen tapolcai, aki berajzolt egy kicsi jelet értéktérképem fehér foltjára, amikor felhívta figyelmemet a tapolcai borkereskedő családok legkiválóbbjai közé tartozó Lessnerék síremlékén található Ferenczy Béni-szülőornamentikára, ám akkor nem indultam el ezen a nyomon.

A hiánypótló könyv alcímében szereplő „iker-tanulmány” első részének szerzője Kertész Károly, az

egykori Városi Könyvtár könyvtáros berkekben legendás igazgatója. A *Holokauszt előzményei Tapolcán* című tanulmánya egyfelől korrekt és szakszerű, másfelől revelatív írás, afféle „történelem alulnézetben”, mely életre kelti, igazolja a makro-történelem óhatatlanul elfakuló lapjait. Bizonyára a szakemberek számára is az újdonság erejével hat a zsidókat – nem a pusztába, hanem a haláltáborokba kergető – bűnbakképződés helyi változata. Hiába lettek a sikeresen vállalkozó tapolcai zsidók városuk polgárosodásának és gazdagodásának vezető ágensei, a zsigeri irigység és a filoxera-járvány következtében tönkrement kisemberek tragédiája a fajvédő keretbe zárt, keresztény-nemzeti gondolatkörön „sehova sem vezető” eszmerendszerének értelmezési keretébe került, mely Kertész szerint „mindig sokaknak imponált és imponált mindmáig. Az alulnézet-történetben jó néhány mozzanat mélyélességben jelenik meg, például, ahogy a zsidók gazdasági lehetőségeinek elvonása után gyakran zavar támadt a kereskedelmi és ipari, szállítási területeken (...) Megállt a borforgalom. (...) Az antiszemita buzgalom felülírt minden ésszerűséget. (...) Az »árja fajhoz« tartozó tapolcaiak egy része különböző okokból hiányolta, kereste a gettóba zárt zsidókat.” A bűnbakképződés helyi változatának fő történése az 1880–90-es évek filoxera-járványa volt, mely természetesen a legszegényebb földműveseket érintette legsúlyosabban. Csak a lakosság képzetesebb, külföldi lapokból is tájékozódó része – élükön a Lessner, Berger és Frisch családokkal – volt felkészülve a bajok orvoslására, immunis oltványok telepítésére. Érthetően jórészt a legvagyonosabb zsidó családok vásárolták föl a kiszolgáltatott helyzetben lévők olcsón felkínált szőlőit, ők kínáltak jó vételárat a belterületi ingatlanokért, és egy évtized sem telt el, amikor a tapolcaiak azt tapasztalták, hogy a főutca háromnegyed része módos zsidó családok kezébe került. A város látványos fejlődése, a feudális maradványok lebontása, egy polgári világ felépítése, hasznos és épületes civil kezdemények tucatjainak létrejötte, melyben a helyi zsidóság élen járt:

a kárvallottak számára csak olaj volt a tűzre. Hiába próbált őrködni Ley József plébános az ezredfordulón a felekezetek közötti béke fölött, szorososan együttműködve a helyi rabbikkal, hiába demonstrálta a tapolcai zsidóság vegyes házasságokkal és hazafias költeményekkel magyar zsidó identitását, 1919. szeptember 10-én már pogrom áldozatává váltak. A sors keserű fintoraként éppen a pogrom másnapján került sor Berger Vilmos és neje tízezer koronás alapítványának törvényhatósági beiktatására, mellyel szegény sorsú tapolcai hadiárvcát támogattak.

A tapolcai zsidóság fokozatos háttérbe szorítása több vonatkozásban az árja magyarokat is kellemetlenül érintette. A helyi ipar, kereskedelem és szállítás szinte megbénult, megroppant a társadalmi-gazdasági modernizáció. A színmagyar tapolcaiak egy része a legkülönbözőbb okok miatt hiányolta, kereste, látogatta a gettóba zárt zsidókat, akiknek nemcsak alkotó-, termelő-, eladó-, hanem vásárlóerejüket is hiányolták. Most derült ki, hogy mennyire nélkülözhetetlenek voltak. Még a legelképesztőbb helyzetekben is. Például amikor 1936-ban afféle diplomáciai jelentőségű lovastúra keretében német távlovaglósok érkeztek Horthy István kíséretével, a fogadóbizottság felkérte vallásra való tekintet nélkül a nagyobb bortermelőket, hogy az ünnepi ebédhez hozzájáruljanak, nem a keresztény borászok, hanem – érdekből vagy úriemlégségből, mindegy – csupán csak Klein, Schwartz és Berger küldték el palackjaikat.

Tapolca zsidó polgárai „hét évtized óta mindig is hiányoztak, és ahogyan távolodunk a holokauszt idejétől, egyre világosabban látni, hogy az elmúlt hetven évben mennyi hasznos, jó dolgot tettek, és tettek volna Tapolcán.” Kertész szikár tényekkel meggyőzően bizonyítja, hogy a tapolcai népirtás nem a bevagonírozással, nem a koncentrációs tábor kapujában kezdődött, és ezért nem is csak a „politikai vezetők eszelős ideológiája, bűnös intézkedései, vagy az államhatalmi szervek »fegyelmezett« végrehajtómunkája okolható. Sajnos felelősei voltak megtévesztett eleink, a tapolcai emberek jelentős része is (...) akiknek megkeményedett szíve.” A könyv társszerzője szerint Kertész „történetpontos tanulmányát a szeretet józanságával írta tapolcai-zalai források alapján.” Ehhez csak annyit tennék hozzá, hogy a „pontosan, szépen” megírt szöveg szövetét – Pilinszkyt parafrázálva – át megátérzi az a seb, mely az országos bűnös struktúra

Kertész Károly - Németh István Péter

Rabruha és játékmackó

(iker-tanulmány a Holokauszt tapolcai Áldozatainak emlékére)

és a tapolcai bűnök együttes következménye. És ebben a kontextusban mint erkölcsi óriások bukhatnak föl a helybéli zsidó próféták és a zsidó testvéreik mellett kiálló igaz Jézus-hívő (és nem kurzusbéli) keresztények.

A történeti munka „ikertestvére”, a *Több tonnás kiskabát* című, műfaji skatulyába csak erőszakkal beszuszakolható montázs, melynek szerzője Németh István Péter könyvtáros, irodalomtörténész, költő, a Wass Albert városi könyvtár helyismereti könyvtárosa. A szerzői szándék szerint ez „olyan tezaurus, mely a feledhetetlen dolgok tárháza; eltűnt, meghalt, legyilkolt, ám mementóikat őrzendő sors-katalógus; a költő szavaival élve az »el nem múló múlt« kalendárium a lesz.” Németh István Péter afféle asszisztense, „tapolcai felhangja volt” *Értéktérkép* című könyvem tapolcai érték-szociográfiájának, aki hihetetlen érzékenységet és odaadó figyelmet mutatott a tapolcai apróságok és jelentéktelenségek iránt, játékos kedvvel, minden gyarlóság felett szemet hunyó jelen-krónikásként. Ezúttal

azonban nem csupán tétre, hanem egyenesen életre-halálra megy a játék. Montázs-kaleidoszkopjában – melyben Pilinszky-, Kerényi Grácia-, T. Tóth Judit, Simon István-, Dobrisa Cesaric-, Gyárfás Endre-, Szép Ernő-, Pierre Emmanuel-költemények mellett, film-, vers- és regényelemzések, Kertész Imre tapolcai fogolytársával készített interjú, Áhel Freund Lili önéletrajzi regényrészlete, Somos István tapolcai futballbíró visszaemlékezései, a tapolcai csapatorvos, Kemény Baba néni és Bricht Jenő hitközségi előjáró levelei villóznak egymásba – az epizodisták, a kisemberek, a kismesterek ebben a kötetben koronatanúvá válnak, felnőnek Pilinszky, Radnóti és Pierre Emmanuel mellé.

Így kerül egészen más dimenzióba az MTK-öregfiúk tapolcai, barátságos, úgynevezett bemutató mérkőzése, melyen a fővárosi kék-fehérek (vagyis a „libások”) 11–0-ra verték meg a Körzeti Levente Válogatottat, epizodikus csatát nyerve a fasizmus ellen. (A „visszavágó” több „libás” részére lenullázással végződött.) A talán nem egészen véletlenül szintén kék-fehérben játszó TIAC csapatorvosa, Sömjén-Schönberger (majd Sömjén) Mór „nagy utazásának” útinaplójában ezt írta: „Én, tartalékos K.u.K. orvos-főhadnagy, aki 37 hónapot a frontokon kínlódtam, az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásom miatt vitézségi érdemek érdemeltem, a beteg magyarok ezreinek az életéért dolgoztam és küzdöttem nappal és éjjel, esőben és sárban, viharban és zivatarban, hosszú évtizedek becsületes orvosi munkájáért most ez a fizetség. A hazám kivet magából.” Feleségét, lányát, unokáját elnyelte a krematórium, őneki sikerült hazahozni fegyencruháját, melyet orvosi lakásának padlásán őrzött még a nyolcvanas évek elején.

A Batsányi szülővárosában és a Batsányi utcában működő Wass Albert könyvtár Pilinszky szellemében emlékező helyismerője ebben az emlékkönyvben hatásosan protestált a meggyalázott értékek mellett, és protestált a meggyalázók (köztük a wassalbertek) ellen.

Még egy utószó is idekívánczozik: a nyomdai munkákat a Piciruci KFT végezte Dr. Vidosa Gyuláné vezetésével, aki egyébként a BOLDOG ÉLET a Meddő Betegéért Alapítvány kuratóriumának elnöke és beavatott rendezője a tapolcai zsidók életét bemutató kiállításnak. A borító Vidosa Károly munkája, aki előbb gépészmérnökként kezdte, motorszerelőként, majd általános iskolai tanárként folytatta, és szociográfiai kutatásom idején (1983-ban) – mint Moszkvában végzett politológus egyetemi doktor, a *Paternalizmus, szervilizmus, helyi társadalom* szerzője – az MSZMP Városi Bizottságának első tükára volt. A fővárosi neves szociológussal barátkozó eurokommunista, aki ilyeneket mondott nekem, hogy: „Mondtam múltkor kollégáimnak, hogy elvtársak, arra törekedjünk, hogy nálunk, a pártbizottságon legalább akkora demokrácia legyen, mint a Bundestagban a Schmidt alatt. Huszár Tibor meg is jegyezte nemrég, hogy kész csoda, hogy engednek engem így ugrálni.” Nem is engedték. Reformersége miatt visszavonultatták a megyei pártvezető-képzőbe. A rendszerváltás után termékmenedzserként és nyomdai vezetőként működött. Előtte is, utána is sok fiatal művész patronusa volt.

Szociográfiám végén egyebek mellett a következő megállapítások szerepeltek: „gyökereitől és a közelmúltjától is elvágott város”, „Aa város nemigen képes rendhagyó értékeit integrálni”, „átfogó az alternatívahiány”, „malomváros, sokan félnék rokonszenvet nyilvánítani, indokolni, azonosulni, cselekedni, önmagukkal szembenézni”. A *Rabruba és játékmackó* számomra meggyőzően jeleníti meg 1983-ban készült, de sok tekintetben máig érvényes tapolcai diagnózisom körtörténeti előzményeit.

Kertész Károly, Németh István Péter:
Rabruba és játékmackó (iker-tanulmány a Holokauszt tapolcai Áldozatainak emlékére).
Tapolca, 2015,
Tapolca Város Önkormányzatap. 128 o.

